

Η ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΓΙΑ ΕΝΟΧΗ ΚΑΙ ΝΟΙΑΞΙΜΟ.

ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΠΟΥ ΣΚΕΦΤΕΤΑΙ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ο Winnicott ερευνά την ικανότητα του ανθρώπου να αισθάνεται ενοχή στα κείμενά του για: την ‘μανιακή άμυνα’ (1935), την ‘επανόρθωση όσον αφορά την οργανωμένη άμυνα της μητέρας εναντίον της κατάθλιψης’ (1948), την ‘καταθλιπτική θέση στην ανάπτυξη’ (1954), μια ‘προσωπική άποψη για την συμβολή της Klein’ (1962), την ‘ψυχανάλυση και το αίσθημα ενοχής’ (1958), την ‘ηθική αγωγή’ (1963), την ‘ικανότητα του υποκειμένου να νοιάζεται’ (1963).

Σε αυτό το κείμενο θα συνοψίσω τις σκέψεις του W. για την ικανότητα ενοχής και θα προσθέσω λίγα σχόλια. Ο W. δεν ανήκε στον κύκλο της Klein. Ήταν σε εποπτεία μαζί της μεταξύ 1935 και 1940, στο διάστημα που η Klein διαμόρφωνε την έννοια της καταθλιπτικής θέσης. Αυτό που του έκανε βαθιά εντύπωση ήταν η ιδέα της Klein ότι η αίσθηση ενοχής είναι μια ικανότητα που κατακτιέται στην ανάπτυξη. Η ενοχή και το νοιάξιμο (concern) είναι επιτεύγματα, συνεπάγονται απαρτίωση υψηλού βαθμού. Η καταστροφικότητα γίνεται αποδεκτή ως ανθρώπινο στοιχείο. Η ευθύνη για αυτήν αφορά το ζην. Για τον W. το παιδικό (infantile) είναι άλαλο, και το ακούμε όταν το ερμηνεύουμε στην παλινδρόμηση της μεταβίβασης παιδιών και ενηλίκων σε ανάλυση. Την γέννηση της ενοχής και του νοιαξίματος παρατηρούμε καλύτερα στην μεταβίβαση που αναπτύσσεται στην ανάλυση παιδιού και ενήλικα παρά στην άμεση παρατήρηση. Μετά από την απαρτίωση της επιθετικότητας το παιδί έχει μια προσωπική πηγή ενοχής. Το νοιάξιμο είναι μια εξέλιξη της ενοχής. Είναι η θετική όψη της. Προϋπόθεση της ικανότητας για ενοχή και νοιάξιμο είναι η κατάκτηση του στάτους του υποκειμένου που σκέφτεται τις σκέψεις του.

Η Klein έκανε την ψυχική πραγματικότητα πολύ πραγματική.

Ο Winnicott (1962) κάνει μια προσωπική αποτίμηση της συμβολής της Klein στην ψυχανάλυση, στην ανάπτυξη του παιδιού και στην κοινωνία. Ξεκινά μιλώντας για ένα βασικό συστατικό της υγείας. Την ευγνωμοσύνη. Χάρης στον Jones υπήρχε η Βρετανική Εταιρεία και σε αυτήν ο Strachey όπου τον έστειλε ο Jones όταν ζήτησε βοήθεια, και η Klein όπου ο

Strachey τον έστειλε για εποπτεία για να βρει αυτό που δεν θα εύρισκε στην ανάλυσή του. Ο παιδίατρος W., πολλά χρόνια πρωτοπόρος στις διαταραχές παιδιών, αισθάνθηκε δυσκολία να γίνει μαθητής. Αλλά η δασκάλα αυτή υπήρξε γενναιοδωρη μαζί του. Και ο μαθητής το αναγνωρίζει στα κείμενα που μελετούμε εδώ.

Ο W. παρατηρεί: Τον καιρό εκείνο όλα περιστρέφονταν γύρω από το οιδιπόδειο. Οι πιο πρώιμες δυσκολίες θεωρούνταν ως παλινδρομήσεις σε προγεννητικά σημεία καθήλωσης, αλλά τα δυναμικά προέχονταν από το οιδιπόδειο. Εντούτοις η κλινική παρατήρηση έδειχνε παιδιά με νευρωτικές ψυχοσωματικές και ψυχωτικές δυσκολίες παρουσίαζαν δυσκολίες πολύ νωρίς. Βρέφη ακόμα και ημερών εμφανίζονταν ως υπερευαίσθητα και παρανοϊκά.

Η Klein είχε έναν τρόπο να κάνει την ψυχική πραγματικότητα πολύ πραγματική, σημειώνει ο W. Το ιδιαίτερο παιχνίδι με τα μικρά παιχνίδια και την ζωγραφική ήταν μια προβολή από την ψυχική πραγματικότητα του παιδιού που εντοπίζεται εντός του εαυτού και του σώματός του. Ο χειρισμός των μικρών παιχνιδιών ήταν ευκαιρία να ρίξει ο αναλυτής ματιές στον εσωτερικό κόσμο του παιδιού. Το παιδί έχει μια έννοια του εαυτού του που έχει ένα εσωτερικό που είναι μέρος του και ένα εξωτερικό που είναι μη-εγώ και το οποίο αποποιείται.

Μπορούμε να καταλάβουμε ότι αυτή η αναλυτική εργασία που ανακάλυψαν οι ψυχαναλυτές παιδιού είναι δυνατή διότι το παιδί ζωντανεύει με το παιχνίδι τον έξω κόσμο διότι επενδύσει στα εξωτερικά αντικείμενα εμπειρίες από το παρελθόν, δεν τα αντιγράφει απλά, τα ζωγραφίζει.

Εκείνη την εποχή, το κλινικό υλικό αφορούσε τις σχέσεις με το αντικείμενο και τους μηχανισμούς της ενδοβολής και της προβολής. Η ενδοβολή συνδέεται με το τρώγειν. Η προβολή με τις εκκριτικές λειτουργίες του σιέλου, των κοπράνων, των ούρων, με τα ουρλιαχτά και τις κλωτσιές. Πολλά βρέφη δεν έφταναν ποτέ στο οιδιπόδειο. Ο W. αναφέρει την περίπτωση ενός κοριτσιού 3 ετών με ανορεξία που είχε αρχίσει στα πρώτα της γενέθλια, όπου το τραπέζι όπου κάθισε με τους δύο γονείς της, ήταν μια τραυματική πρωταρχική σκηνή.

Δεν μπορούμε να σκεφτούμε τον W. χωρίς να λάβουμε υπ' όψιν μας τις ρίζες του στην Klein και στον Freud. Ο Freud έκτισε ένα οικοδόμημα που έμεινε ανοικτό στις αναλογίες, στις ομοιότητες και σε ορισμένες διαφορές, δίνοντας την δυνατότητα στους μετέπειτα ψυχαναλυτές να δημιουργήσουν κάτι διαφορετικό από το δικό του ξεκίνημα, κάτι νέο που όμως να ανήκει σε αυτό. Υπάρχει ελευθερία και υπακοή, όχι υποταγή, αλλά δέσμευση στην διαρκή επιστροφή μας στις ρίζες του κινήματός μας. Η Klein επίσης έκτισε ένα οικοδόμημα που εξελίχθηκε στην πορεία.

Η Klein ποτέ δεν αναγνώρισε ότι δεν μπορείς να περιγράψεις το βρέφος χωρίς την μητέρα. Αυτό είχε το καλό ότι πήγε πίσω πολύ βαθιά στους ατομικούς ψυχικούς μηχανισμούς. Ο W. θεωρεί λάθος να εξισώνουμε το βαθιά με το πρώιμα. Δέχεται ότι δεν μπορούμε να αρνηθούμε τη σχιζοειδική-παρανοειδή θέση ως ψυχικό γεγονός που χαρακτηρίζεται από τον τρόμο των αντιποίνων και την διχοτόμηση του αντικειμένου σε καλό και κακό. Εντούτοις, πιστεύει ότι όταν η μητέρα είναι επαρκώς καλή αυτοί οι δύο μηχανισμοί είναι σχετικά άνευ σημασίας. Όταν η φροντίδα της μητέρας δεν είναι επαρκώς καλή τότε το αποτέλεσμα είναι χάος και όχι τρόμος αντιποίνων και διχοτόμηση.

Ακολουθώντας την Klein θεωρούμε ότι η σχιζοειδική-παρανοειδής θέση και η καταθλιπτική θέση είναι δύο επίπεδα απαρτίωσης της ψυχικής πραγματικότητας, απαραίτητα και φυσιολογικά που στην πορεία της ανάπτυξης εναλλάσσονται.

Εδώ είναι ΖΩΗ (δεν είναι παίξε γέλασε)

Ο Winnicott (1935) στην εργασία του *The manic defence*, βαθαίνει την πίστη του στην εσωτερική πραγματικότητα. Μελετά το πώς η μανιακή άμυνα κάνει το άτομο ανίκανο να αναγνωρίσει την σημασία [απάρνηση (denial)] του καταθλιπτικού άγχους. Η φαντασίωση δεν είναι συνώνυμη της εσωτερικής πραγματικότητας, αλλά μέρος της προσπάθειας να τα βγάλει κανείς πέρα με αυτήν. Η παντοδύναμη φαντασίωση είναι φυγή από την εσωτερική πραγματικότητα, προς άλλη φαντασίωση, ή προς την εξωτερική πραγματικότητα. Μακριά από το καταθλιπτικό άγχος. Όσο τα καταθλιπτικά άγχη μειώνονται με την ανάλυση, και η πίστη στα καλά εσωτερικά αντικείμενα εδραιώνεται, τόσο η μανιακή άμυνα γίνεται μη αναγκαία. Μια γιορτή-αργία με διακοπές από την κατάθλιψη είναι η μανιακή άμυνα, η οποία αρνείται κάθε τι σοβαρό. Υπάρχει ένα μέτρο φυσιολογικής μανιακής άμυνας στην καθημερινή ζωή. Βλέπεις μπαλέτο στην σκηνή. Μπορεί να είναι άμυνα στην καταθλιπτική νέκρα. Μπορείς όμως απλά να πεις. Εδώ είναι ΖΩΗ.

Μια εικόνα υγιούς μανιακής άμυνας μάς δίνει το νήπιο που αρχίζει να χωρίζει από την μητέρα του και είναι ερωτευμένο με τον κόσμο, αγαπά τις εκπλήξεις που φέρνουν το μέλλον, αγαπά τα νέα ξεκινήματα, γεμάτο περιέργεια και ζέση για ζωή εξερευνά οποιαδήποτε πτυχή του έξω κόσμου που συναντά στον δρόμο του.

Ο W. γράφει: Η αντίληψη της εξωτερικής πραγματικότητας μας καθησυχάζει: δεν έχει καταστραφεί. Αλλά δεν μας καθησυχάζει για την καταστροφή μέσα μας. Τον εσωτερικό

πατέρα διαρκώς τον σκοτώνουμε, και καλωσορίζουμε ότι αυτός προσωποποιείται από ένα πραγματικό άνδρα που σώζουμε. Στην μανιακή άμυνα το πένθος δεν βιώνεται. Αυτό που τράβηξε κυρίως την προσοχή του W. στην μανιακή άμυνα ήταν η σχέση με την εσωτερική και την εξωτερική πραγματικότητα. Η μανιακή άμυνα οργανώνεται από κάθε ασθενή ως άμυνα στην κατάθλιψη, στο συναίσθημα που προέρχεται από την συνύπαρξη αγάπης και μίσους προς τα εσωτερικά αντικείμενα. Την χαρακτηρίζει:

- Απόρνηση της εσωτερικής πραγματικότητας αφορά καλά και κακά αντικείμενα. Ευφορία, αίσθηση του μη πραγματικού, αδιαφορία για σοβαρά θέματα.
- Φυγή από την εσωτερική προς της εξωτερική πραγματικότητα. Η εξωτερική πραγματικότητα ή το σώμα αναγκάζεται να εκφράζει (χειραγωγείται από) τις παντοδύναμες φαντασιώσεις.
- Προσωρινή αναστολή της κίνησης (suspended animation]. Έλεγχος των εσωτερικών γονιών ώστε να κρατούνται μετέωροι, μεταξύ ζωής και θανάτου. Έτσι και τα καλά σταματάνε να κινούνται. Γίνεται νέκρα μέσα και ο κόσμος άχρωμος.
- Απόρνηση συναισθημάτων κατάθλιψης (το γεμάτο αντί για το άδειο, το ζωντανό για το νεκρό, το κινούμενο για το ακίνητο, το χρωματισμένο για το γκρι, κλπ.). Η ανύψωση, η ελαφρότητα, η επιπολαιότητα, τα μπαλόνια, τα αεροπλάνα, τα μαγικά χαλιά, η ζαλάδα (κεφάλι γεμάτο αέρα) είναι άμυνες εναντίον της κατάθλιψης (βάρος στη καρδιά, βάθος απόγνωσης, βούλιαγμα, βαρύτητα, σοβαρότητα, κλπ.).

Η μητέρα-περιβάλλον και η μητέρα-αντικείμενο είναι το ίδιο πρόσωπο

Στο κείμενο *The depressive position in normal emotional development*, ο Winnicott (1954-5) ερευνά την σύνδεση δύο πλευρών της μητρικής λειτουργίας, σε σχέση με την υγιή ανάπτυξη προς το οιδιπόδειο και την αίσθηση της πραγματικότητας. Και τόνισε τις αποσυνδέσεις. Οι δύο πλευρές της μητρικής λειτουργίας αναφέρονται ως μητέρα-περιβάλλον και μητέρα-αντικείμενο.

Για τον W. υγιής ανάπτυξη είναι το να φτάσει το βρέφος στο οιδιπόδειο και στη καταθλιπτική θέση. Πρώτο στάδιο υγιούς ανάπτυξης είναι η απόλυτη εξάρτηση ή ο πρωτογενής ναρκισσισμός. Η καταθλιπτική θέση είναι ένα επίτευγμα. Το νήπιο που έχει κατακτήσει την ικανότητα να κάνει διαπροσωπικές σχέσεις και να αναλάβει μια ψυχανάλυση των άπειρων εκδοχών των τριαδικών σχέσεων, έχει περάσει επιτυχώς από την καταθλιπτική θέση. Το παιδί

που δεν έχει φτάσει ακόμα στην καταθλιπτική θέση, ανησυχεί για την απαρτίωση της προσωπικότητάς του όταν μπαίνει σε σχέσεις.

Ο W. επισημαίνει πολλές φορές: Κάτι θεμελιακό, που αφορά το περιβάλλον, πρέπει να προηγηθεί στην ανάπτυξη. Το βρέφος κρατιέται από την μητέρα του η οποία προσαρμόζεται στις ανάγκες του. Φτάνει στην καταθλιπτική θέση. Ένας παράγοντας χρόνου υπεισέρχεται. Το νήπιο βρίσκεται σε μια σκηνή-κατάσταση [situation] οικογένειας, επεξεργαζόμενο την ενστικτώδη ζωή μέσα στις διαπροσωπικές σχέσεις της οδιπόδειας διάταξης. Η μητέρα κρατά την σκηνή μέσα στον χρόνο ώστε να δίνει στο παιδί την ευκαιρία να επεξεργασθεί επαρκώς τις επιπτώσεις των ενστικτωδών εμπειριών. Η μητέρα κρατά μια φάση ζωής. Η τεχνική της καθιστά το μίσος και την αγάπη ικανά να συνυπάρχουν, να διακριθούν και να διαπλεγθούν μεταξύ τους, και να ελεγχθούν από το εγώ με έναν υγιή τρόπο. Η φάση αυτή διαρκεί μεταξύ 5-12 το πολύ 18 μηνών, όπου το βρέφος-νήπιο πετά πράγματα, ορίζει το μέσα από το έξω και κατακτά το στάτους της μονάδας. ΜΕΤΑ αρχίζει η καταθλιπτική θέση, γύρω στους 6 και τελειώνει γύρω στους 12. Μερικές φορές παίρνει περισσότερο χρόνο.

Δεν πρέπει να συγχέουμε την ψυχική λειτουργία με την σκέψη. Η λειτουργία συνεχίζεται και μηχανικά. Για τις σκέψεις χρειάζεται ένα υποκείμενο να τις σκεφθεί και ένα άλλο υποκείμενο να αποκριθεί, να επιβεβαιώσει ότι έλαβε την επένδυση (Aisenstein, 2019). Για να σκεφτώ χρειάζεται να έχω κατακτήσει το στάτους του υποκειμένου, χωριστού και αυτόνομου. Και επίσης να έχω κάποιον να σκέφτομαι, κάποιον να με σκέφτεται. Κάποιον μέσα μου, επίσης και έξω. Μια μηχανή λειτουργεί, αλλά δεν σκέφτεται, δεν έχει πρόθεση, δεν μπορεί να αισθανθεί ενοχή. Ενοχή και νοιάξιμο αισθάνεται το υποκείμενο που σκέφεται. Στην εργασία του για την Άρνηση, ο Freud (1925) όρισε το αρχικό «όχι» του παιδιού ως το όριο όπου αρχίζει να χωρίζει το μέσα με το έξω και συνιστά την αρχή του υποκειμένου.

Η υψηλής τάξης πολυπλοκότητα της καταθλιπτικής θέσης (κράτημα του άγχους και της ελπίδας για ένα διάστημα χρόνου) απαιτεί μια δύσκολη διαπραγμάτευση η οποία έχει ως αποτέλεσμα το βρέφος να γίνει ολόκληρο πρόσωπο που σχετίζεται με τον άλλο ως ολόκληρο αντικείμενο. Σε περιπτώσεις αποτυχίας το άτομο στην ζωή μετά ζει ξανά και ξανά την καταθλιπτική θέση για να την διαπραγματευθεί. Τα μωρά που πάσχουν από ανακλιτική κατάθλιψη (Spitz, 1946) είναι αποπροσωποποιημένα και χωρίς ελπίδα να έλθουν σε επαφή με το αντικείμενο. Δεν έχουν τις προϋποθέσεις να επιτύχουν την καταθλιπτική θέση.

Για τον W. όπως και για τον Freud η καταστροφικότητα και ο έρωτας (αγάπη) είναι εγγενώς συνδεδεμένα. Διαπλέκονται οι ενορμήσεις της ζωής και της επιθετικότητας. Δεν εμφανίζονται ποτέ σε αμιγείς μορφές.

Κατ' αρχήν, θεώρησε ο W., το βρέφος είναι ανελέητο [ruthless]: Δεν νοιάζεται για τα αποτελέσματα της ενστικτώδους αγάπης του. Είναι απαραίτητο το εξωτερικό αντικείμενο να επιβιώσει αυτών των πραγματικών ενστικτωδών επιθέσεων ανηλεούς αγάπης. Η έννοια της καταθλιπτικής προσπαθεί να απαντήσει στο πως γίνεται η μετάβαση από το 'ανελέητο' στο νοιάξιμο [ruth].

Ο W. μάς δίνει την δική του ανάγνωση της καταθλιπτικής θέσης, την οποία βασίζει στις δύο λειτουργίες που η μητέρα πρέπει να συνδυάζει:

- Προσαρμόζεται στην ανάγκες του βρέφους με την δική της τεχνική φροντίδας. Το βρέφος αρχίζει να γνωρίζει αυτήν την τεχνική όπως και όλες τις ποιότητες που αυτή ενσαρκώνει. Και είναι ήσυχο.
- Είναι το αντικείμενο των επιθέσεων κατά την διάρκεια της φάσης της ενστικτώδους έντασης. Το βρέφος τότε είναι συνεπαρμένο-διεγερμένο.

Η 'ήσυχη' μητέρα κρατά την κατάσταση μέσα στον χρόνο, έτσι που το μωρό μπορεί να ολοκληρώσει την εμπειρία, δηλαδή να βιώσει τις 'διεγερτικές' σχέσεις και να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις των επιθέσεων του στην μητέρα. Το βρέφος συνειδητοποιεί κάποια στιγμή ότι πρόκειται για δύο διαφορετικές χρήσεις της ίδιας μητέρας. Αντιλαμβάνεται την ταυτότητα μεταξύ της μητέρας της ήσυχης φάσης, και της μητέρας που χρησιμοποιεί για κατά την ενστικτώδη επίθεση. Αναγνωρίζει την ύπαρξη των ιδεών, της φαντασίωσης. Αποδέχεται τις ιδέες και τις φαντασιώσεις οι οποίες συνδέονται αλλά δεν συγχέονται με γεγονότα.

Ο W. μιλά ποιητικά, με απλές καιρίες λέξεις που συνδέουν πολύπλοκες έννοιες, καθημερινές κλινικές εμπειρίες καθώς και στιγμές ζωής ενός βρέφους που αναπτύσσεται: Η μητέρα κρατά την κατάσταση, η μέρα προχωρά, και το βρέφος συνειδητοποιεί ότι η 'ήσυχη' μητέρα συμμετείχε πλήρως στην παλίρροια της ενστικτικής εμπειρίας και έχει επιβιώσει. Μετά τα πράγματα γίνονται πιο πολύπλοκα. Το βρέφος αισθάνεται άγχος για το αντικείμενο της ενστικτώδους αγάπης. Η μητέρα δεν είναι η ίδια μετά.

Μετά τον θηλασμό το βρέφος φοβάται ότι έχει αφήσει μια τρύπα στο σώμα της μητέρας. Επίσης αισθάνεται άγχος εκ της αλλαγής που βιώνει μετά την ικανοποίηση. Το παιδί παίρνει καλά υλικά (ικανοποιητική ενστικτώδη εμπειρία) ή κακά (υπερβολικό θυμό λόγω ματαίωσης). Το παιδί έχει κατακτήσει το στάτους της μονάδας. Έχει μια εσωτερική σύγκρουση μεταξύ του

καλού [υποστηρικτικού] και του κακού [διωκτικού] αντικειμένου εναντίον του εαυτού. Μια πολύπλοκη ψυχική διεργασία [working through] πραγματοποιείται σιωπηλά με τον δικό της ρυθμό. Τα στηρικτικά και τα διωκτικά στοιχεία δισπλώνονται μέχρι κάποια ισορροπία να επέλθει, με αποτέλεσμα την διατήρηση ή την αποβολή του καλού ή του κακού. Στο μεταξύ η μητέρα συνεχίζει να κρατά την σκηνή [κατάσταση] μέσα στον χρόνο. Αυτή η διεργασία παίρνει χρόνο και το μωρό μπορεί να περιμένει την έκβαση, αφήνεται δεκτικά-παθητικά σε ό,τι γίνεται μέσα του. Αυτός ο εσωτερικός προσωπικός κόσμος γίνεται ο άπειρος πλούσιος πυρήνας εαυτού. Στο τέλος της μέρας, ως αποτέλεσμα της εσωτερικής εργασίας, το βρέφος έχει και κάτι καλό και κάτι κακό να δώσει. Η μητέρα παίρνει το καλό και το κακό, γνωρίζει την διαφορά τους. Αυτό είναι το πρώτο δόσιμο, και χωρίς αυτό δεν υπάρχει αληθινή πρόσληψη. Η μητέρα οφείλει να είναι ικανή να παίρνει - όχι μόνο να δίνει. Είναι σε θέση αναμονής. Κρατά την κατάσταση στον χρόνο.

Μπορούμε εδώ να σκεφθούμε ότι αντίστοιχα ο επαρκής αναλυτής είναι αυτός που περιμένει και δίνει χρόνο στον αναλυόμενο να στραφεί στον ψυχικό του χώρο. Η αναλυτική στάση της αναμονής ξεκίνησε όταν η ασθενής του Freud του είπε να σταματήσει να την διακόπτει και να την αφήσει να μιλήσει. Τότε γεννήθηκε η μέθοδος των ελεύθερων συνειρμών. Με αυτήν την στάση ο αναλυτής κρατά τη σκηνή μέσα στον χρόνο, ώστε ο αναλυόμενος να συνεχίσει την ψυχική διεργασία της καταθλιπτικής θέσης με τον προσωπικό ρυθμό του.

Η επαρκής μητέρα επιβιώνει. Το βρέφος τότε κάνει κάτι για την τρύπα που φαντάστηκε ότι ο θηλασμός του προκάλεσε στο σώμα της μητέρας. Μιλάμε για επανόρθωση. Η μητέρα αναγνωρίζει την χειρονομία δώρου του. Το παιδί τώρα αντέχει την τρύπα. Εδώ αρχίζει η ΕΝΟΧΗ, η μόνη αληθής ενοχή. Η εμφυτευμένη ενοχή βιώνεται ως ψευδής. Η ενοχή αρχίζει όταν το παιδί φέρνει μαζί τις δύο μητέρες, την ήσυχη και την διεγερμένη αγάπη, την αγάπη και το μίσος. Αυτό το συναίσθημα της ενοχής, σταδιακά γίνεται η υγιής και φυσιολογική πηγή της δραστηριότητας, των σχέσεων, της ικανότητας και της ισχύος, των κοινωνικών συνεισφορών και των παραστάσεων που δίνουμε.

Ο W. τονίζει: Η ενοχή που ευνοεί την ανάπτυξη είναι προσωπική. Απορρέει από την ενστικτώδη επίθεση εναντίον του αντικειμένου την οποία το παιδί εσωτερικεύει και καθίσταται προσωπικά υπεύθυνο για αυτήν. Η ενοχή αντέχεται από το βρέφος που αναγνωρίζει ότι εάν του δοθεί χρόνος κάτι μπορεί να επανορθώσει. Το ένστικτο γίνεται πιο ελεύθερο, το παιδί τολμά να πάρει πιο πολύ ρίσκο. Μετά από ένα διάστημα μπορεί να δομήσει μνήμες εμπειριών που βιώνονται ότι είναι καλές, έτσι που η μητέρα που κρατά την κατάσταση γίνεται

μέρος του εαυτού, αφομοιώνεται στο Εγώ. Έτσι η πραγματική μητέρα βαθμιαία γίνεται όλο και λιγότερο απαραίτητη.

Το παιδί αποκτά εσωτερικό περιβάλλον. Μπορεί να δημιουργεί και να βρίσκει νέες εμπειρίες που κρατούν την κατάσταση μέσα στον χρόνο. Γίνεται υποκείμενο ικανό να κρατά την κατάσταση για κάποιον άλλον χωρίς μνησικακία.

Υπάρχει εδώ μια εξάρτηση υψηλής πολυπλοκότητας. Όταν η μητέρα που κρατά αποτυχαίνει, η διαδικασία αναιρείται, με αποτέλεσμα την αναστολή του ενστίκτου, την γενική πτώχευση, την απώλεια της ικανότητας για αίσθηση ενοχής. Ο ψυχικός κόσμος λειτουργεί σε ένα χαμηλό επίπεδο ζωτικότητας. Η κατάθλιψη καλύπτει το πεδίο μάχης σαν ομίχλη, χαμηλώνει τον ρυθμό, δίνει χρόνο στους μηχανισμούς άμυνας και στην ψυχική διεργασία να φέρουν την ίαση. Στο παιχνίδι παρατηρούμε τις άμυνες εναντίον του άγχους: Σχετική αναστολή του ενστίκτου και μείωση της ποσότητας της έντασης. Γενικευμένος έλεγχος (καταθλιπτική διάθεση). Διαμερισματοποίηση. Μόνωση διωκτικών στοιχείων. Εγκύστωση. Ενδοβολή εξιδανικευμένου αντικειμένου. Μυστική απόκρυψη καλών πραγμάτων. Μαγική προβολή καλών. Μαγική προβολή κακών. Αποβολή. Απάρνηση.

Ο W. βασίζεται όπως και ο Freud στην ιδέα ότι το ενστικτώδες σώμα συμμετέχει στην κάθε έκφραση της ψυχής, με αισθήσεις, συγκινήσεις, κινήσεις, αντιλήψεις που συνοδεύουν την επαφή μας με έναν άλλο άνθρωπο, με την ομιλία ή την απλή συνύπαρξη και αναμονή της συνάντησης στον ίδιο χώρο. Μόνιμες θεραπευτικές αλλαγές μπορούν να προκύψουν μόνο με νέες ενστικτώδεις εμπειρίες και μόνο όταν συμβαίνουν μέσα στην μεταβίβαση. Η καταθλιπτική θέση εξαρτάται από την ανάπτυξη της αίσθησης του χρόνου, της διαφοράς μεταξύ φαντασίωσης και γεγονότος, και κυρίως την απαρτίωση του υποκειμένου.

Τα καλά και κακά αντικείμενα τελικά είναι καλά και κακά συναισθήματα που απορρέουν από την ενστικτώδη ζωή του παιδιού, την οποία με τη φαντασία επεξεργάζεται. Η έννοια του καλού στήθους είναι ένα εσωτερικό φαινόμενο. Οι μνήμες των καλών εμπειριών κρατήματος βοηθούν το παιδί να αντιμετωπίσει σύντομες αποτυχίες της μητέρας. Παρέχουν την βάση για τα μεταβατικά αντικείμενα και την εισαγωγή υποκαταστάτων. Οι καλές ενδοβολές του στήθους μπορούν να γίνουν παθολογικά αμυντικές. Το στήθος εξιδανικεύεται για να καλύψει την απελπισία για το εσωτερικό χάος και το ανελέητο του ενστίκτου.

Η ανάπτυξη της αίσθησης της ενοχής

Στο κείμενο *Psychoanalysis and the sense of guilt* ο Winnicott (1958) επεσήμανε ότι η μελέτη της αίσθησης της ενοχής συνεπάγεται την μελέτη της ατομικής συναισθηματικής ανάπτυξης. Αρχικά ο Freud μιλά για πεπρωμένα της αίσθησης ενοχής παίρνοντας ως δεδομένη την ικανότητα για ενοχή. Η ενοχή είναι άγχος με ιδιαίτερη ποιότητα. Οφείλεται στην σύγκρουση αγάπης-μίσους. Ο Freud ανίχνευσε τις ρίζες της σύγκρουσης στις ενορμήσεις. Στα πρώτα βήματα η ψυχανάλυση δεν αναφέρει πολύ τις ενορμήσεις της καταστροφικότητας. Η ενοχή σημαίνει ότι το παιδί μπορεί να αντέξει την αμφιθυμία και να κρατήσει την σύγκρουση μεταξύ αγάπης και μίσους, που είναι εγγενής και υγιής. Η κορύφωση του άγχους και της ενοχής έχουν ημερομηνία, ένα ζωτικό πλαίσιο οικογένειας, όπου το παιδί ζει τις ενορμήσεις στην πρώτη τριαδική σχέση.

Ο W. επισημαίνει: Η καλή ανάπτυξη συνεπάγεται την αντικατάσταση των συμπτωμάτων από την ικανότητα του ασθενούς να βιώσει την ενοχή, και να αντέξει τις φαντασιώσεις που την κάνουν λογική. Πόσο παράλογο μπορεί να φανεί η αίσθηση της ενοχής! Σε μακρές και βαθιές αναλύσεις οι ασθενείς αισθάνονται ένοχοι για τα πάντα σχεδόν, ακόμα και για πρώιμες αντίξοες συνθήκες του περιβάλλοντος που εύκολα μπορούν να αποδοθούν στην τύχη.

Η αίσθηση της ενοχής συνεπάγεται ότι το Εγώ έρχεται σε συμφωνία με το Υπερεγώ. Το άγχος έχει ωριμάσει σε ενοχή. Στην έννοια του Υπερεγώ φαίνεται ότι η γένεση της ενοχής είναι θέμα της εσωτερικής πραγματικότητας, ή ότι ενοχή κείται στην πρόθεση. Η αίσθηση της ενοχής ακόμα και όταν είναι ασυνείδητη και προφανώς παράλογο συνεπάγεται έναν βαθμό συναισθηματικής ανάπτυξης, υγείας του εγώ και ελπίδα. Υπάρχουν άνθρωποι που βαρύνονται από την αίσθηση της ενοχής. Όταν έχουν ευκαιρία να γίνουν εποικοδομητικοί μειώνεται το βάρος της αίσθησης της ενοχής. Όταν λείπουν αυτές οι ευκαιρίες τότε επανέρχεται η ενοχή αφόρητη και ανεξήγητη. Στην επιτυχή ανάλυση μειώνεται το βάρος της ενοχής, μειώνεται η απώθηση, και γίνονται αποδεκτά το μίσος και η αγάπη που συγκρούονται στο οιδιπόδειο. Δεν μειώνεται η ικανότητα για ενοχή εκτός από περιπτώσεις ψευδούς ανάπτυξης του Υπερεγώ. Το άτομο απλά βρίσκει την αληθή απαρχή της ενοχής του στην δική του φύση.

Στην αρχή η ψυχανάλυση αντιμετώπισε την σύγκρουση μεταξύ αγάπης και μίσους στην τριαδική σκηνή. Η πρωτόγονη ενόρμηση της αγάπης έχει έναν επιθετικό σκοπό, και είναι ανελέητη, δεν επηρεάζεται από το νοιάξιμο. Εάν η μητέρα είναι επαρκής δίνει χρόνο στο παιδί να συμφιλιωθεί με το γεγονός ότι το αντικείμενο της επίθεσης είναι η μητέρα, το ίδιο πρόσωπο που είναι υπεύθυνο για την ολική φροντίδα του παιδιού. Υποθέτουμε ότι το παιδί έχει γίνει μονάδα, αντιλαμβάνεται την μητέρα ως πρόσωπο, συνδέει τις επιθετικές και ερωτικές

συνιστώσες και μπορεί να σχηματίζει μια σαδιστική εμπειρία, και να βρίσκει ένα αντικείμενο στην κορύφωση της ενορμητικής διέγερσης.

Εάν του δοθεί χρόνος, - ίσως λίγες ώρες – το παιδί είναι ικανό να διεργασθεί ψυχικά τα αποτελέσματα της ενστικτώδους εμπειρίας και βαθμιαία ανακαλύπτει ότι η μητέρα επιβιώνει και αποδέχεται την επανορθωτική χειρονομία του. Σταδιακά κτίζει την ενοχή του πάνω στις επιθετικές ενορμήσεις που ενυπάρχουν στην πρωτόγονη ορμή του έρωτα. Αυτό το κτίσιμο συνεπάγεται την σταδιακή αναγνώριση της διαφοράς μεταξύ γεγονότος και φαντασίωσης. Βασίζεται στην ικανότητα της μητέρας να επιβιώσει από την ενστικτώδη στιγμή και να είναι εκεί να λάβει και να καταλάβει την αληθινή επανορθωτική χειρονομία του.

Η Klein, επισημαίνει ο W., έχει εμπλουτίσει την κατανόηση της σχέσης μεταξύ της φαντασίωσης και της εσωτερικής πραγματικότητας την οποία όρισε ο Freud. Το καλό προστατεύεται από το κακό και ένα πολύπλοκο σύστημα άμυνας προστατεύει το άτομο από το χάος. Υπάρχουν άτομα κατά τα άλλα υγιή που είναι ανίκανα να αισθανθούν ενοχή. Έχουν στερηθεί στην πρώιμη ανάπτυξη το συναισθηματικό πλαίσιο που θα τα καθιστούσε ικανά για ενοχή. Κάθε μωρό χρειάζεται πρώτα την απαρτίωση του εγώ για να αρχίσει να νοιάζεται για το αντικείμενο, να αντέχει την αμφιθυμία που ενυπάρχει στην τριαδική σχέση. Σε μερικά άτομα αυτή η ανάπτυξη σταματά.

Ο W. εδώ αναφέρεται επίσης στον Freud (1916, σ. 332) οποίος στην εργασία του «Some characters met with in psychanalytic practice» σκέφτηκε ότι οι αντικοινωνικές πράξεις, εγκλήματα, προκαλούν ανακούφιση σε ορισμένα άτομα που κατατρέχονται από μια αίσθηση ενοχής, την ρίζα της οποίας δεν γνώριζαν. Η ενοχή μετά την πράξη συνδεόταν με κάτι. Αποκτούσε μια λογική.

Μπορούμε εδώ να σκεφθούμε ότι τα άτομα αυτά δεν είχαν κατακτήσει την θέση του υποκειμένου που είναι επαρκώς απαρτιωμένο, δηλαδή δεν έχουν εσωτερικευσει επαρκώς τις ενορμήσεις της καταστροφικότητάς τους, για να τις αναλάβουν εσωτερικά, να τις εντάξουν στην ευθύνη της δικαιοδοσίας τους, δεν έχουν υποκειμενοποιησει την ενοχή τους. Δεν έχουν μια φαντασίωση επαρκή να δώσουν πειστική ερμηνεία, εξήγηση, σενάριο, στο ασαφές αίσθημα της ανοχής τους. Οι φαντασιώσεις δίνουν έναν χώρο στην ενοχή για να βιωθεί. Η ανεπάρκεια των φαντασιώσεων σημαίνει ανεπάρκεια της αίσθησης του εαυτού, ένα ναρκισσιστικό έλλειμμα, μια περιοχή εσωτερικής αποστέρησης νοήματος, μια ανεπαρκή χωρητικότητα δεσμών. Εάν η ενοχή δεν περιέχεται σε επαρκή πυκνά δίκτυα φαντασιώσεων γίνεται ανάγκη για τιμωρία, και αιτία αντικοινωνικών πράξεων εγκλήματος για να επιφέρει

από έξω την τιμωρία ως απτή απόδειξη της ενοχής που δεν έχει απαρτιωθεί επαρκώς και δεν μπορεί πλήρως να βιωθεί εσωτερικά.

Ο W. καταλήγει: Σε υγιή παιδιά συναντάμε καθημερινές πράξεις ανυπακοής, κλοπής, ψέματος, καταστροφικότητας, ενούρησης. Προσπαθούν ασυνείδητα να δώσουν νόημα στην ασυνείδητη ενοχή. Να της δώσουν με την φαντασίωση μια εξήγηση. Αλλιώς όλα είναι τρέλα.

Η ψευδής επανόρθωση

Ο Winnicott (1948), στην εργασία του *Reparation in respect of mother's organized defence against depression* εξετάζει την κλινική κατάσταση όπου η επανόρθωση είναι ψευδής, δεν σχετίζεται με την ενοχή του υποκειμένου. Σχετίζεται με την ταύτισή του με την μητέρα η οποία εμφανίζει ένα οργανωμένο αμυντικό σύστημα εναντίον της δικής της κατάθλιψης και της ασυνείδητης ενοχής της. «Παρακαλώ γιατρέ, η μητέρα μου παραπονείται για ένα πόνο στο στομάχι μου». Το παιδί δεν έχει αποφασίσει που είναι ο πόνος. Απλά θέλει να πει ότι έχει μια αίσθηση ότι κάτι δεν πάει καλά, ή οφείλει να μην είναι καλά.

Ορισμένοι πολλά υποσχόμενοι νέοι αποτυγχάνουν να φτάσουν στην κορυφή διότι η επανόρθωσή τους αφορά την κατάθλιψη της μητέρας και όχι την προσωπική τους ενοχή. Πολλοί έφηβοι - ενώ φαίνονται ικανοί να πετύχουν - απροσδόκητα καταρρέουν όταν την επιτυχία τους κλέβουν οι ανάγκες ενός γονιού. Ποτέ δεν ολοκληρώνουν το έργο που ανέλαβαν. Έχουν αναλάβει να αντιμετωπίσουν πρώτα από όλα το καταθλιπτικό συναίσθημα της μητέρας. Και μετά να ξεκινήσουν την δική τους ζωή. Αυτό χρησιμεύει ως άμυνα, φυγή από την προσωπική ευθύνη που είναι βασική για την ανάπτυξη.

Η νέκρα και η μαυρίλα στον εσωτερικό κόσμο της μητέρας βρίσκει ανταπόκριση στην ζωντάνια και στα χρώματα του κοριτσιού της. Μια διαρκής απειλή επικρέμαται ότι η μητέρα θα κλέψει την επιτυχία του παιδιού και την ενοχή του εξ αυτής. Ο ψυχαναλυτής στην αρχή της καριέρας του εύκολα ανταπατάται ότι με την ερμηνείες του έφερε γρήγορα την ίαση ενώ απλά πήρε την θέση ενός καλού αλλά καταθλιπτικού γονιού. Τα δύσκολα έπονται και σε αυτά περιλαμβάνεται η ανακάλυψη της προσωπικής ενοχής.

Οι σχέσεις ενός ατόμου με την συναισθηματική κατάσταση της ομάδας του είναι ενίοτε μια επανάληψη των σχέσεων με το συναίσθημα της καταθλιπτικής μητέρας πάνω στο οποίο δεν είχε κανέναν έλεγχο αλλά αντίθετα είχε πιαστεί στην λαβή των αμυντικών αντικαταθλιπτικών

αμυνών της. Είναι δυνατόν κανείς να μη μπορεί να μπει στην συναισθηματική κατάσταση της ομάδας του διότι αγωνίζεται να διατηρήσει την αυτόνομη ατομικότητά του.

Ο W. καταλήγει: Στην ψυχαναλυτική εταιρείας έχουμε μια κοινή δεξαμενή ενοχής. Ο καθένας είναι ελεύθερος να συμβάλει στην επιθυμία της ομάδας για αποκατάσταση και αυτή να σχετίζεται με τα καταθλιπτικά άγχη της μητέρας. Αλλά η αυθεντική χειρονομία αποκατάστασης πρέπει να περιμένει για να γίνει πριν κάτι πιο σημαντικό. Το κάθε μέλος οφείλει να φτάσει την προσωπική του ενοχή και τα προσωπικά του καταθλιπτικά άγχη. Αναμένεται να επιτύχει την δική του ανάπτυξη στο δικό του βηματισμό. Να σχηματίσει την δική του προσωπική ενοχή και αίσθηση ευθύνης.

Το μετέωρο σκαρφάλωμα του Hampty-Dampty

Στην εργασία του *The development of the capacity for concern*, ο Winnicott (1963) εξετάζει το νοιάξιμο ως μια κατάκτηση της ανάπτυξης που είναι σημαντική για την κοινωνική ζωή: Η ενοχή συνδέεται με την αμφιθυμία και συνεπάγεται την απαρτίωση της αναπαράστασης του καλού αντικειμένου μαζί με την καταστροφή του. Το νοιάξιμο συνεπάγεται περαιτέρω απαρτίωση και συνδέεται με το αίσθημα της ευθύνης ιδιαίτερα όσον αφορά σχέσεις όπου οι ενστικτώδεις ενορμήσεις εμπλέκονται. Το νοιάξιμο έχει έναν ευρύ ορίζοντα. Είναι η βάση για κάθε εποικοδομητικό παιχνίδι και εργασία. Είναι συστατικό της υγιούς ζωής.

Ο W. υπογραμμίζει: Ένα σημαντικό επίτευγμα είναι η συγχώνευση (fusion) των λιβιδινικών και επιθετικών ενορμήσεων. Το παιδί συνδυάζει την ερωτική με την επιθετική εμπειρία σε σχέση με ένα αντικείμενο την ίδια χρονική στιγμή. Το παιδί έχει κατακτήσει την αμφιθυμία, έχει εγκαταστήσει έναν εαυτό, που περιέχεται μέσα στο δέρμα του και ψυχικά είναι απαρτιωμένη. Η μητέρα έχει γίνει τώρα ένα ολόκληρο αντικείμενο με συνοχή. Αυτό είναι το στάδιο του Hampty-Dampty, το μετέωρο αβέβαιο σκαρφάλωμα του οποίου πάνω στον τοίχο σημαίνει ότι είναι εκεί χωρίς την αγκαλιά της μητέρας του.¹ Το βρέφος αρχίζει να έχει ένα μέσα και ένα έξω, ενώ το σχήμα του σώματός του αυξάνει σε πολυπλοκότητα. Η ψυχή αρχίζει

¹ Ο Hampty-Dampty είναι στρογγυλός, σαν αυγό, σαν την πρώτη εικόνα του εαυτού. Από το αβέβαιο σκαρφάλωμά του συχνά πέφτει και γίνεται κομμάτια, και κανείς, ούτε όλοι οι ιππότες του βασιλιά δεν μπορούν να βάλουν ξανά τα κομμάτια στην θέση τους. Αυτή η παιδική ιστορία έχει πολλές αναγνώσεις. Μια ανάγνωση θα μπορούσε να είναι ότι ο αναδυόμενος εαυτός πρέπει να σπάσει, να καταστρέψει, με βία, το κέλυφος του αυγού για να βγει στον κόσμο.

να ενοικεί στο σώμα. Το βρέφος ζει μια ψυχοσωματική ζωή. Η ψυχική ζωή που ο Freud μάς δίδαξε να σεβόμαστε γίνεται πραγματικό πράγμα για το βρέφος. Η μητέρα-περιβάλλον ανταλλάσσει με το βρέφος τρυφερότητα και συμπάθεια μέσα σε μια αισθησιακή συνύπαρξη, ενώ η μητέρα-αντικείμενο γίνεται ο στόχος της διεγερτικής ενστικτώδους εμπειρίας του. Όταν το βρέφος συνειδητοποιήσει ότι αυτές οι δύο λειτουργίες της μητέρας προέρχονται από το ίδιο πρόσωπο τότε αρχίζει να αισθάνεται νοιάξιμο.

Ο W. περιγράφει τις επαρκείς και αναγκαίες ευνοϊκές συνθήκες: Η μητέρα πρέπει να είναι ζωντανή και διαθέσιμη, σωματικά και ψυχικά, χωρίς να την ανησυχεί διαρκώς. Η μητέρα αντικείμενο πρέπει να επιβιώσει από τα ενορμητικά επεισόδια. Η μητέρα-περιβάλλον συνεχίζει να είναι ο εαυτός της, να είναι ενσυναισθητική, παρούσα εκεί να προσλάβει την αυθόρμητη χειρονομία του βρέφους και να ευχαριστηθεί. Η μητέρα αντικείμενο επιβιώνει επειδή η ίδια έχει αυτή την ικανότητα. Η μητέρα-περιβάλλον επιβιώνει επειδή προστατεύεται από το βρέφος, που για αυτό τον λόγο απογαλακτίζεται, ή ακόμα και αναστέλλει τις ενορμήσεις του. Σε ευνοϊκές συνθήκες το άγχος του μετριάζεται επειδή το βρέφος μπορεί να κάνει μια συμβολή αποκατάστασης στην μητέρα-περιβάλλον.

Το βρέφος αποκτά αυτοπεποίθηση ότι έχει κάτι που αξίζει για να συνεισφέρει στην μητέρα-περιβάλλον. Γίνεται ικανό να κρατήσει το άγχος του που έτσι ωριμάζει και γίνεται ενοχή. Αποκτά την ικανότητα να αναλάβει εσωτερικά την ευθύνη των ενορμήσεων, των φαντασιώσεων και του σώματός του. Ένας καλοήθης κύκλος εγκαθίσταται ξεκινώντας από μια ανελέητη ενορμητική χρήση του αντικειμένου που εγείρει ενοχή, την οποία κρατά το βρέφος και την απαλύνει με τις επανορθώσεις που κάνει στην μητέρα περιβάλλον η οποία με την αξιόπιστη παρουσία της επιτρέπει στο παιδί να γίνει όλο και πιο τολμηρό ελευθερώνοντας την ενστικτώδη ζωή του. Όταν εγκατασταθεί η εμπιστοσύνη σε αυτόν τον καλοήθη κύκλο και στην προσδοκία της ευκαιρίας για επανόρθωση τότε η ενοχή για τις ενορμήσεις μετασχηματίζεται σε νοιάξιμο. Η ιδέα του κρατήματος του άγχους προσθέτει το στοιχείο του χρόνου. Η ροή του χρόνου κρατιέται από την μητέρα. Η μητέρα κάνει τον χρόνο να κυλά. Το βρέφος αρχίζει να έχει μια προσωπική αίσθηση του χρόνου. Κρατά ζωντανή την αναπαράσταση της μητέρας μέσα στον εσωτερικό του κόσμο που περιέχει επίσης θραύσματα, καλά και κακά στοιχεία, της ενστικτώδους εμπειρίας.

Μπορούμε εδώ να σκεφθούμε ότι η διάρκεια του χρόνου που το βρέφος μπορεί να κρατήσει ζωντανή την αναπαράσταση της μητέρας εξαρτάται από τις διαδικασίες ωρίμανσης και την αμυντική οργάνωση. Πέραν από ένα χρονικό όριο μη επιστροφής της ζωντανής μητέρας η αναπαράστασή της πεθαίνει, αφήνοντας ένα αβάσταχτο τραυματικό κενό στην ψυχή του

ατόμου. Μπορούμε να σκεφθούμε ότι η λιβιδινική μονιμότητα του αντικειμένου εξαρτάται επίσης από την ζωντανή παρουσία της μητέρας. Η εξωτερική μητέρα διαχειρίζεται το περιβάλλον, και κάνει να συμβαίνουν τα πράγματα. Ορίζει τι θα γίνει μετά. Ορίζει επίσης που θα γίνουν τα πράγματα. Ορίζει τον χρόνο και τον τόπο. Γράφει την πλοκή. Δίνει λογική στην εμπειρία. Η μητέρα διαχειρίζεται την εμπειρία του βρέφους βασιζόμενη στο βοηθητικό εγώ της.

Ο W., σημειώνει ότι εάν η μητέρα-αντικείμενο δεν επιβιώσει και εάν η μητέρα-περιβάλλον δεν δώσει αξιόπιστες ευκαιρίες για επανόρθωση τότε η ικανότητα για νοιάξιμο χάνεται και αντικαθίσταται από ωμά άγχη, και ωμές άμυνες, όπως η διχοτόμηση και η αποδιοργάνωση. Δεν πρόκειται για άγχος αποχωρισμού. Πρόκειται για αποφυγή του αποχωρισμού και του οιδιποδείου.

Η ηθική αγωγή του παιδιού.

Ο Winnicott (1963), στην εργασία του *Morals and Education*, διαπιστώνει ότι η κοινωνία αλλάζει, ενώ η ανθρώπινη φύση δεν αλλάζει, ξετυλίγεται. Οι διαδικασίες ωρίμανσης πραγματοποιούνται την κατάλληλη στιγμή. Δια μέσου των αιώνων οι γονείς έχουν παράσχει ακριβώς τις απαιτούμενες συνθήκες στο προλεκτικό στάδιο της μείζονος εξάρτησης και λίγο μετά καθώς το παιδί αποχωρίζεται από την μητέρα του και γίνεται σιγά-σιγά ανεξάρτητο, και κάποια στιγμή για πάντα ελεύθερο.

Μπορούμε να μελετήσουμε πως ένα παιδί εκπαιδεύεται για να αποκτήσει την αίσθηση της ηθικής, να βιώσει ενοχή και να στήσει ένα ιδεώδες, της πίστης στον Θεό, την πίστης, της 'πίστης σε κάτι. Είναι μάταιο να προσπαθήσεις να πείσεις με εξαναγκασμό τις αξίες της θρησκείας. Η επιβολή τιμωριών και ο εξαναγκασμός προκαλεί συμμόρφωση και ψευδή ζωή. Η καλή εναλλακτική είναι η παροχή των συνθηκών που επιτρέπουν να αναπτυχθούν από τις ψυχικές του διαδικασίες η εμπιστοσύνη, η 'πίστη σε κάτι', και οι ιδέες για το καλό και το κακό. Αυτή είναι η εξέλιξη του προσωπικού Υπερεγώ.

Η θρησκεία τόνισε την προπατορική απαρτία αλλά όχι την προπατορική καλοσύνη. Ο άνθρωπος δημιουργεί διαρκώς τον Θεό ως ένα περιέχον, για να έχει κάπου να βάλει αυτό που είναι καλό μέσα του και να το φυλάξει μακριά από μέσα του όπου το μίσος και η καταστροφικότητα μπορούν να το χαλάσουν. Για να ολοκληρωθεί αυτή η διαδικασία πρέπει κάποιος να πει στο παιδί σε τι πιστεύουμε σε αυτήν την οικογένεια και σε αυτή την κοινωνία

που ζούμε τώρα. Αλλά αυτό είναι δευτερεύουσας αξίας. Η θρησκεία έχει κάτι να μάθει από την ψυχανάλυση, κάτι που θα την βοηθήσει να κρατήσει την θέση της στην διαδικασία του πολιτισμού. Η θεολογία στερεί το άτομο από την ατομική δημιουργικότητά του.

Η αντικοινωνική πράξη είναι έκφραση απελπισίας και ελπίδας ότι το περιβάλλον θα γίνει σημαντικό, θα κινητοποιηθεί και θα απαντήσει αυτή την φορά με μια κατάλληλη απόκριση που θα βοηθήσει το παιδί να συνεχίσει την ανάπτυξη εκεί που διακόπηκε επειδή το αντικείμενο που το κρατούσε χάθηκε.

Για να συμβάλει στην μελέτη της αίσθησης της ηθικής ο W. γράφει ξανά μια σύντομη ιστορία της συναισθηματικής ανάπτυξης: Το παιδί ακολουθεί μια πορεία απαρτίωσης που γίνεται πιο πολύπλοκη όσο προχωρά η ανάπτυξη. Αρχίζει να ζει μέσα στο σώμα και να αναπτύσσει μια αίσθηση του εαυτού βασισμένη στο σώμα. Η ψυχική πραγματικότητα δημιουργείται με την δημιουργική φαντασία του των λειτουργιών του σώματος και με τον καιρό αποκτά μεγάλη πολυπλοκότητα. Το παιδί γίνεται -'Εγώ είμαι' - μονάδα και γενναία αντιμετωπίζει τον κόσμο με το οποίο μπορεί να σχηματίσει σχέσεις, τρυφερές [μητέρα περιβάλλον] και ενορμητικές [μητέρα-αντικείμενο]. Δημιουργεί ένα αποθεματικό εμπειριών με τους γονείς ως ποιότητα του εαυτού, που αρχικά δεν διακρίνεται από την δική του υγιή λειτουργία.

Μπορούμε να προσθέσουμε εδώ ότι οι πρωταρχικές ταυτίσεις του παιδιού δεν διακρίνονται αρχικά από τις σχέσεις με τους γονείς του. Η αυτοερωτική παιδική σεξουαλικότητα δημιουργεί ένα βασικό υπόστρωμα, ένα αποθεματικό ζωής από όπου αντλεί ο ψυχισμός τις αναπαραστάσεις και τις φαντασιώσεις μας. Είναι επίσης σημαντικό για την κλινική του τραύματος και του χαρακτήρα να κρατήσουμε κατά νου ότι σε αυτό το πρώιμο στάδιο το παιδί αντιδρά, και άρα γνωρίζει, και εγγράφει, τις αποτυχίες της αξιοπιστίας του περιβάλλοντος, δηλαδή τις διακοπές στην συνέχεια της ύπαρξής του. Αυτές οι αντιδράσεις γίνονται έξεις, στοιχεία του χαρακτήρα.

Για τον W., η πρώτη αρχή είναι ότι η ηθική αγωγή δεν μπορεί να υποκαταστήσει την αγάπη. Η έκφραση της επιδοκίμασας και της αποδοκίμασας με λέξεις πριν το βρέφος κατακτήσει τον λόγο πέφτει σε αυτιά κουφών. Σημασία έχει ο εσωτερικός κόσμος του παιδιού με τον οποίο δίνει νοήματα. Το παιδί χρειάζεται να βιώσει την επιδοκίμασας και την αποδοκίμασας αλλά οι γονείς συνήθως αναμένουν, δεν επιδοκίμαζουν ή αποδοκίμαζουν μέχρι να βρουν στο παιδί τους στοιχεία της αίσθησης του καλού και του κακού, το σωστού και του λάθους. Οι γονείς δεν επιδοκίμαζουν ή αποδοκίμαζουν εκεί που απλά πρέπει να αγαπούν. Δεν είναι ηθικοί εκπαιδευτές. Είναι γονείς. Υπάρχουν γονείς που μπορούν να περιμένουν και έχουν έτοιμες

προς παρουσίαση ιδέες και προσδοκίες που το παιδί μπορεί να χρησιμοποιήσει σε κάθε νέο στάδιο απαρτίωσης και αντικειμενικής θεώρησης του κόσμου.

Μπορούμε να σκεφθούμε ότι οι γονείς που εμπιστεύονται στις δυνάμεις της ανάπτυξης του παιδιού τους, είναι αυθεντικοί μαζί του, είναι ο εαυτός του. Δεν είναι όπως φαντάζονται ότι οι άλλοι νομίζουν ότι θα όφειλαν να είναι, δεν είναι ‘δήθεν’, δεν χρησιμοποιούν το παιδί για δική τους ναρκισσιστική ικανοποίηση. Το παιδί και οι γονείς ζουν εξ αρχής μέσα όχι σε ένα αυτό-αναφερόμενο σύστημα αλλά σε ένα τριαδικό κόσμο σημείων (Pierce, 1931-1958).

Ορισμένοι γονείς, γράφει ο W., δεν αφήνουν πολιτισμικά φαινόμενα [μάγισσες, παραμύθια, πρίγκιπες], να κυκλοφορούν εκεί γύρω ώστε το παιδί να τα βρει και ενδεχομένως να τα υιοθετήσει. Ο ηθικός κώδικας των ενηλίκων είναι πιο επιεικής και ανθρώπινος, του μωρού είναι ωμός, σκληρός (με φόβους αντιποίνων). Οι γονείς συνετίζουν το παιδί με τον θυμό και την αποδοκιμασία τους, δεν το καίνε. Εξανθρωπίζουν τους σχηματισμούς του τρομακτικού υπερεγώπου σχετίζονται άμεσα με τις ενορμήσεις, τις φαντασιώσεις και τις σωματικές λειτουργίες. Επίσης η μετάδοση του πολιτισμού και της κουλτούρας πρέπει να είναι ένα προσωπικό – όχι φυτεμένο – επίτευγμα. Οι γονείς δίνουν στο παιδί ένα ανεκτά κόσμο παράδειγμα, ειλικρινές, όχι καλύτερο από αυτό που είναι. Όταν το παιδί μεγαλώσει η έμφαση δεν είναι στην μετάδοση ενός ηθικού κώδικα, αλλά στο θετικό της θησαύρισης των επιτευγμάτων της κουλτούρας.

Ο W. συμπεραίνει: Αντί για αγωγή ηθικής εισάγουμε το παιδί σε ευκαιρίες να είναι δημιουργικό. Τις ευκαιρίες αυτές προσφέρει η πρακτική των τεχνών και του ζην σε όσους δεν αντιγράφουν απλά, αλλά αυθεντικά ωριμάζουν και κατακτούν έναν τρόπο αυτό-έκφρασης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Aisenstein-Averof, M. (2019) *Desir-Douleur-Pensee*. In Greek, Tranlated by S. Leonidi. Edited and prologued by P. Aloupis, Athens: Agra Publications.

Peirce, C.S. (1931-1058). *Collected Papers*, Cambridge: Harvard Universities Press.

Freud, S. (1925) Negation. *S.E.*, 19.

Winnicott, D.W. (1935). The manic defence. In *Through Paediatrics to Psychoanalysis*. 1992. London: Karnac, pp.129-144.

Winnicott, D.W. (1948). Reparation in respect of mother's organized defence against depression. In *Through Paediatrics to Psychoanalysis*. 1992. London: Karnac, pp.91-96.

Winnicott, D.W. (1958). Psychoanalysis and the sense of guilt. In: *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*. New York: International Universities Press, 1965, pp. 1-28.

Winnicott, D.W. (1962). A personal view of the Kleinian contribution. In: *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*. London: Karnac, 1990, pp. 171-178.

Winnicott, D.W. (1963). The development of the capacity for concern. In: *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*. London: Karnac, 1990, pp. 83-92.

Winnicott, D.W. (1963). Morals and education. In: *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*. London: Karnac, 1990, pp. 83-92.